

*An Account of the Most Lamentable
Illness and Death of Her Young and Amiable
Majesty, the Queen Somanass Waddhanawatty*

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นายขี้ม วิสุทธิมรรค

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร
วันพฤหัสบดี ที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

An Account of the Most Lamentable
Illness and Death of Her Young and Amiable
Majesty, the Queen Somanass Waddhanawatty.

พิมพ์ครั้งแรก	ฉบับพิมพ์หิน	พ.ศ. ๒๓๖๕
พิมพ์ครั้งที่สอง	ในงานฉาบนักศึกษา นายซิม วิสุทธิมรรค (๘๐๐ เล่ม)	พ.ศ. ๒๕๑๐

เลขหมู่	๑/
	๒/๓๓
เลขทะเบียน	๑๙๓๖
วัน,เดือน,ปี	๑๕ ก.ค. ๖๖

พิมพ์ที่ ร.พ. บริษัทไทยหัตถการพิมพ์ จำกัด ๔๔๕-๔๖๕ ซอยข้างโรงพยาบาลนครไทม์
ร.ต. ประเสริฐ เหลืองสวัสดิ์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๕๑๐

ล ำ ร บ ำ ญ

หน้า

ประวัติ

ก.

เรื่องเมตตา

(๑)

An Account of the Most Lamentable Illness and Death of Her Young and Amiable Majesty, the Queen Somanass Waddhanawatty. 1

ประวัติและพระอาการประชวรแห่งสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ๑

คำนำ

ในงานฉาปนกิจศพ นายซิม วิสุทธีมรรค ณ ฉาปนสถาน
กองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร กำหนดงานวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๐
นางสาวฉะอ้อน วิสุทธีมรรค ผู้เป็นธิดา ได้มาติดต่อกรมศิลปากร
ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ เรื่อง *An Account of the Most
Lamentable Illness and Death of Her Young and
Amiable Majesty, the Queen Somanass Waddhanawatty.*
เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้
อนึ่ง เจ้าภาพขออนุญาตนำเรื่องนี้ในพากย์ไทย มีชื่อเรื่องว่า พระ
ประวดี และพระอาการประชวร สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี
พระอัครมเหสี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มาพิมพ์รวม
ไว้ด้วย

หนังสือเรื่องนี้เป็นหนังสือหายากมาก ต้นฉบับที่มีอยู่ใน
หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เป็นภาษาอังกฤษ ฉบับพิมพ์หิน
เนื้อเรื่องกล่าวถึง พระประวดีและพระอาการทรงพระประชวรของ
สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ตั้งแต่เริ่มจนสวรรคต มี ๑๓ หน้า
ตีพิมพ์ครั้งแรกเสร็จเมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๕ นับถึงบัดนี้
หนังสือเรื่องนี้มีอายุถึง ๑๑๕ ปีแล้ว การที่เจ้าภาพได้จัดพิมพ์หนังสือ
เรื่องนี้ขึ้น นอกจากจะเป็นการเผยแพร่เรื่องอันเป็นความรู้แล้ว
ยังเป็นการช่วยสืบอายุหนังสือไว้ให้เป็นมรดกของชาติต่อไปด้วย

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุประทาน ซึ่ง
เจ้าภาพได้จัดบำเพ็ญอุทิศแด่ นายซิม วิสุทธีมรรค เป็นปีตูปัญฐาน
ธรรม ตลอดจนให้พิมพ์หนังสืออันมีค่าออกเผยแผ่เป็นกุศลวิทยา
ทาน ขอกุศลทั้งนี้จงเป็นพลวปัจจัยลดบันดาลให้ นายซิม วิสุทธีมรรค
ผู้วายชนม์ ประสบแต่อิฏฐคุณมณูญผล เสวยสุขสมบัติในสุคติ
สัมปรายภพ สมดังเจตจำนงของเจ้าภาพ ทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๑๔ ธันวาคม ๒๕๑๐

คำปรารภ

ในการปลงศพคุณพ่อ บรรดาลูกๆ หลานๆ และญาติพี่น้อง ตั้งใจจะพิมพ์หนังสือสักเล่มหนึ่ง ซึ่งอยากจะได้เป็นหนังสือเก่าหายาก หรือไม่เคยพิมพ์แพร่หลายมาก่อน จึงได้มาปรึกษาและขอคำแนะนำ จาก อาจารย์แมนมาส ชวลิต หนังสือเล่มนี้จึงสำเร็จลงได้ นอกจากนี้ เจ้าภาพยังได้ทูลขอพระอนุญาตจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ นำเรื่อง “พระประวัติ และพระอาการประชวร สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี” ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงพระนิพนธ์โดยย่อจากพระราชหัตถเลขา ที่ทรงมีถึงเซอร์จอห์น เบาริง มาตีพิมพ์ต่อจากภาคภาษาอังกฤษด้วย เจ้าภาพรู้สึกซาบซึ้งในพระกรุณาอย่างยิ่ง

สุดท้ายนี้เจ้าภาพขอขอบคุณ อาจารย์แมนมาส ชวลิต ที่กรุณาช่วยเหลือให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จด้วยดี เพื่อแจกเป็นกุศลทานแก่ท่านผู้มาร่วมงานครั้งนี้ด้วย.

เจ้าภาพ

นายชิม วิสุทธีมรรค

ชาติะ ๑ เมษายน ๒๔๓๐

มรณะ ๒๓ กันยายน ๒๕๑๐

ประวัติของคุณพ่อ

นายชิม วิสุมิรรค

พ่อ เป็นลูกชายคนโตในจำนวน ๖ คน ของคุณปู่และคุณย่า พ่อเกิดเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๐ ณ ตำบลบ้านโคก (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นบ้านสะพานธารนที) หมู่ที่ ๑๐ ตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี พ่อได้ทำการสมรสกับแม่ นางสาวสุภาพ จันนิกร บุตรีหลวงอำนาจจันนิกร และนางพรัง จันนิกร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ มีบุตรธิดาด้วยกันรวม ๗ คน

๑. นายวิสุทธิ	วิสุมิรรค
๒. นายสลับ	วิสุมิรรค
๓. นางลออ	ประศาสน์สารกิจ
๔. นายสุนทร	วิสุมิรรค
๕. น.ส.เพ็ญรัตน์	วิสุมิรรค (ถึงแก่กรรม)
๖. น.ส.ฉะอ้อน	วิสุมิรรค
๗. นายบัญญัติ	วิสุมิรรค

โดยปรกติ พ่อเป็นผู้ที่มีร่างกายแข็งแรง ไม่ใคร่เจ็บป่วย ถึงแม้จะอายุได้ครบ ๘๐ ปี พ่อก็ยังแข็งแรง สามารถเดินทางไปไหนมาไหนได้อย่างค่องแคล่ว ในต้นปี พ.ศ. ๒๕๓๐ รู้สึกว่าพ่อชราลงมาก กิจกรรมประจำวันพ่อเคยตื่นแต่เช้าเพื่อทำบุญตักบาตร ก็ทำไม่ได้ นัยน์ตาก็เริ่มมืดจนมองไม่ค่อยเห็น จนไม่สามารถจะดูหนังสือได้เหมือนแต่ก่อน ต้องมีคนคอยพยุงและบ้วนอาหารให้ ส่วนความทรงจำยังดี แต่พูดน้อยลง ครั้นเมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๓๐ พ่อได้ตื่นนอนเวลาดาประมาณ ๐๖.๐๐ น. แล้วบอกกับลูกชาย (นายสลับ วิสุมิรรค) ว่า เมื่อคืนทั้งคืนนอนไม่หลับ ปวดเมื่อยไปทั้งตัว แขนและขาขาเริ่มชา กระตุกกระติกไม่ได้ ลูกจึงได้นำส่งโรงพยาบาลพระมงกุฎฯ พ่อมีอาการทรุดหนัก

อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือพูดเสียงแผ่วเบาแทบไม่ได้ยิน และหาจเรขอยู่ตลอดเวลา ทางโรงพยาบาลได้รับพ่อไว้ทำการตรวจและรักษาในวันนั้นเอง พ่อได้รับการตรวจรักษาและการพยาบาลจากนายแพทย์เป็นอย่างดี ต่อมาในวันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๓๐ เวลาประมาณ ๓๔.๓๐ น. พ่อก็สิ้นใจด้วยอาการอันสงบ โดยนายแพทย์ตรวจแล้วบอกว่าถึงแก่กรรมด้วยโรคความดันโลหิตสูง เส้นโลหิตตีบ พ่อได้รับการรักษาอยู่ ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎฯ เป็นเวลา ๘ วัน ก็หมดลมหายใจ ก่อนพ่อจะสิ้นใจ พ่อก็ยังสำราญพนมมือรับดอกไม้ชูป้าย จากลูกหลานที่เฝ้าดูพ่ออยู่ได้ สิริอายุของพ่อได้ ๘๐ ปี ๕ เดือน ๒๓ วัน.

สุดท้ายนี้ ขออุทิศส่วนกุศลบุญราศีทักษิณานุประทาน ซึ่งบรรดาบุตรธิดาตลอดจนหลานๆ และญาติมิตร ได้มีสมานฉันท์ร่วมกันจัดพิมพ์หนังสืออนุสรณ์อันมีค่าแจกเป็นวิทยาทานครั้งนี้ จงเป็นปัจจัยลดบันดาลให้ดวงวิญญาณของพ่อที่ล่วงลับดับสูญไปจากโลกนี้แล้ว จงประสบแต่อิฏฐคุณมณูญผล เสวยทิพยสมบัติในสุคติสัมปรายภพ สมดังมโนปณิธาน ของบรรดาบุตรธิดาตลอดจนหลานๆ และญาติมิตร จงทุกประการ เทอญ.

จากลูก ๆ

ตอนหนึ่งจากพระวิสุทธิมรรคเผด็จ ^(๑)

เรื่องเมตตา

เมตตาภาวนา คือ การเจริญเมตตาให้เกิดขึ้นในจิต แล้วแผ่กระแสจิตอันประกอบด้วยเมตตานี้ไปยังบุคคลอื่น เพื่อกำจัดโทสะ และบรรลุดังขันติธรรมโดยสัมบูรณ์

ในการที่เราจะบำเพ็ญเมตตาให้เกิดขึ้น เราจะต้องรู้จักโทษของโทสะ และอันติงส์ของขันติธรรมก่อน เพราะเมตตาเป็นธรรมกำจัดโทสะและให้บรรลุดังขันติธรรม

โทสะ คือ ความร้ายกาจหรือความร้ายของจิต ขยายตัวออกไปเป็นความโกรธ จิตเคียดแค้น กลายเป็นความอาฆาตพยาบาท ก่อความฉิบหายให้แก่กันและกัน เป็นไฟเผาตัวเอง ดังท่านตรัสไว้ในอาทิตยปริยายสูตรว่า โทสกุคินา อาทิตตํ ร่างกายและชีวิตของมนุษย์นั้น เถ้าร้อนเพราะไฟคือโทสะ อันความโกรธนั้นมีโทษอีกมากมาย ซึ่งท่านตรัสไว้เป็นภาษิตหลายประการ เช่น

กุกุโธ อตุคฺ น ชานาคิ	ผู้โกรธย่อมไม่รู้จักรวรรก
กุกุโธ ฌมฺ น ปสฺสติ	ผู้โกรธย่อมไม่เห็นธรรม
ยํ กุกุโธ อุปโรเชติ	ผู้โกรธจะผลาญสิ่งใด
สุกรํ วิย ทุกุกรํ	สิ่งนั้นทำลายก็เหมือนง่าย
ปจฺจนา โส วิคเต โภเช	ภายหลังเมื่อความโกรธหายแล้ว
อคุคิททฺโฒว ตปฺปติ	เขาย่อมเดือดร้อนเหมือนถูกไฟไหม้
หนฺติ กุกุโธ สุมาตริ	ผู้โกรธย่อมฆ่ามารดาของตนได้

(๑) พระวิสุทธิมรรค เป็นพระธรรมที่มีผู้แปลจากภาษาบาลี เป็นภาษาไทยไว้อย่างละเอียดพิสดารมาก เป็นหนังสือถึง ๖ เล่มด้วยกัน เจ้าภาพในงานฉนอปนกิจศพ นายชิม วิสุทธิมรรค ผู้หนึ่ง ชาวซึ่งใน อรรณรสอนล็กซึ่ง จึงได้คัดเลือกเรื่องเมตตา อันเป็นหัวใจส่วนหนึ่งของพระคัมภีร์นี้ มาจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ แต่คุณพ่อ

(๒)

และเมตตาที่ย่อมมีขึ้นโดยสมบูรณ์ อันชัทธิธรรมนี้ เป็นสิ่งที่
ประสงค์ของคนทั้งหลายในการทำางาน การศึกษาเล่าเรียน การอยู่ร่วมกับสังคมและ
การบำเพ็ญคุณธรรมเบงสูงขึ้นไป ชัทธิธรรมย่อมเป็นดังจำเป็นในการนั้นเป็นอย่างยิ่ง
มีกรรมภพิตหลายข้อที่ยกย่องชัทธิธรรมไว้ เช่น

ขนฺติโก เมตฺวา ลาภี ยสฺสสุ สุขสึลฺวา

ปิโย เทวมนุสฺसानํ มนาโป โหติ ขนฺติโก

ผู้มีชัทธิและเมตตา ย่อมเป็นผู้มีตบถมียศและมีสุขเต็มอ

ผู้มีชัทธิย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

เกวลานํปี ปาปานํ ขนฺติ มุถํ นิกฺกนฺตติ

กรหฺกลาหาทํ มุถํ ข นฺติขนฺติโก

ชัทธิย่อมค้ดรากรแห่งบาปทั้งสน ผู้มีชัทธิย่อมชอว่าชุครากรแห่งความค้ดเคียน

และการวิเวกเป็นต้น

อตุตฺตโนปี ปเรสญฺเจ อตุตฺถาวโหว ขนฺติโก

สกุคโมกฺขคมํ มคฺมํ อารุพฺโห โหติ ขนฺติโก

ผู้มีชัทธิย่อมนำประโยชน์มาทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่น ผู้มีชัทธิชอว่าเป็นผู้ชัทธิ

ทางที่ไปส่วรรคและนิพพาน

การที่เราจะปลุกเมตตาให้เกิดขึ้นในตัวของเรา และแผ่เมตตาจิตไปยังผู้อื่นนั้น

มิใช่ของทำได้ง่าย แต่ก็ไม่ยากเกินไป ตามในพระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค ท่านแนะแนวการ

ปลุกเมตตาไว้ดังนี้

บุคคล ๖ จำพวกที่ไม่ควรแผ่เมตตาไปถึงก่อน

เบื้องแรกท่านห้ามมิให้แผ่เมตตาไปในบุคคลเหล่านั้น คือ คนที่ไม่รักกัน ๑ คนที่

เป็นสหายรักกันที่สุด ๑ คนปานกลาง ๑ คนผู้ของแวงกัน ๑ คนต่างเพศ ๑ คนที่ตาย

แล้ว ๑ เพราะเป็นการยากที่จะยังเมตตาให้เกิดขึ้นและเจริญขึ้นต่อไป ในเมื่อเราแผ่เมตตา

ไปในบุคคล ๖ จำพวกดังกล่าวมาแล้วนั้นก่อน

ในชั้นนี้ ควรแผ่เมตตาไปในคน โดยการจัดจิตประกอบด้วยเมตตาปรารถนา ให้คนเป็นสุขบ่อย ๆ ดังนี้ว่า “ขอให้เราจงเป็นสุข ๆ เกิด อย่าได้มีเวรมภัยกับใครเลย อย่าได้ไปเบียดเบียนใคร ๆ อย่าได้มีเรื่องเดือดร้อนใจ จงมีสุขรักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัย ทุกเมื่อเกิด”

เมื่อแผ่เมตตาไปในคนดังนี้แล้ว และทำจนให้เกิดเมตตาขึ้นในคนได้ดังแล้ว ต่อจากนั้นพึงขยายการแผ่เมตตาไปในบุคคลอื่นต่อไป คือ ในบุคคลที่เคารพรัก มีบิดา มารดา ครูอาจารย์ว่า “ขอให้ท่านเหล่านั้นจงเป็นสุข ๆ ปราศจากความทุกข์เกิด” ดังนี้ ต่อไปพึงขยายเมตตาไปตามลำดับ คือ ในสหายนันเป็นสุขที่รัก ในบุคคลธรรมดา ในบุคคลที่ไม่รักกัน และในบุคคลที่เป็นเวรกัน

ในการแผ่เมตตาไปในบุคคลอื่นเป็นที่เคารพรักใคร่นับถือนั้น คงไม่ลำบากในการกระทำ สำหรับคนที่เห็นเวรกันนั้น คงลำบากมิใช่น้อย ท่านจึงสอนวิธีการแผ่เมตตาไปในบุคคลที่เป็นเวรกันไว้ประการแรก คือ ก่อนอื่นเราต้องหมั่นแผ่เมตตาไปในตนหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งก่อน แล้วออกจากบุคคลนั้น จึงค่อยแผ่เมตตาไปในบุคคลที่เป็นเวรกัน เมื่อทำดังนี้จิตยังไม่หายแค้นเคือง พึงปฏิบัติตามหลักดังต่อไปนี้

พิจารณาเห็นโทษของความโกรธ ๖ ประการ

ผู้โกรธย่อมได้รับฐานะ ๖ ประการ ซึ่งฝ่ายตรงกันข้ามปรารถนาจะให้เราได้รับ ผู้โกรธขมขื่นย่อมปรารถนาว่า ขอให้มันจงมีผิวพรรณซีหเร่ ๑ ขอให้มันนอนเป็นทุกข์ ๑ ขอให้มันอย่ามีทรัพย์พอใช้จ่าย ๑ ขอให้มันอย่ามีสมบัติ ๑ ขอให้มันอย่ามียศ ๑ ขอให้มันมีนมเพื่อน ๑ และเมื่อมันตายแล้วขอให้มันไปสู่ทุคติ ๑ ผู้โกรธย่อมได้รับฐานะดังกล่าว โดยฝ่ายตรงกันข้ามไม่ต้องลงมือทำแก่เราเลย แต่เราก็ได้รับ ฉะนั้นจึงไม่ควรโกรธ

ถ้าไม่สงบ พึงนึกถึงความดีของตน

เมื่อเราพิจารณาอย่างนั้นแล้ว ความแค้นก็ยังไม่ระงับ พึงนึกถึงความดีของตน ว่า “บุคคลนั้นคงจะไม่ดีอย่างนั้น เขาก็ยังมีส่วนดีอยู่บ้าง ดูกไม่ทั่วซอกไม่หมด” ขอให้นึกถึงแต่ส่วนดีของเขา อย่านึกถึงส่วนเสียหรือความไม่ดีที่เขาทำกับเรา

ถ้าไม่สงบหึงสอนคน

เมื่อเราพยายามพิจารณาอยู่อย่างนั้นแล้ว ความอาฆาตยังไม่สงบ เมตตายังไม่เกิด หึงสอนคนอย่างนั้นว่า “เขาผู้ก่อเวรทำทุกข์ให้เกิดชนแก่กายของเราแล้ว ไฉนเราจะทำทุกข์ให้เกิดชนแก่จิตของเราอีก หมู่ญาติซึ่งมีอุปการะร้องไห้หน้าตานองหน้า (ในคราวที่จากกัน) เรายังจะได้ ไฉนเราจึงไม่ละความโกรธที่เป็นข้าศึก ทำความฉิบหายอย่างใหญ่หลวงเสียเถ่า เรายุทธาคัดเหต่าใดไว้ ความโกรธนั้นย่อมบั่นรอนมูตรากของคัดเหต่านั้นเสีย เรายังจะพนอ (ความโกรธ) อยู่ ใครเราจะเชื่อเท่าเรา ความโกรธทำความเสียหายให้ ไฉนเราจึงปรารถนาที่จะทำความเสียหายเช่นนั้นเสียเองเถ่า คนอื่นต้องการจะให้เราแค้น จึงทำสิ่งที่ไม่พอใจให้ ไฉนเราจึงยังความปรารถนาของผู้อื่นให้สำเร็จด้วยการบันดาลความแค้นให้เกิดชน เมื่อเราโกรธเขาแล้วจะนำทุกข์ให้แก่เขาได้หรือไม่ก็ตามที่ แต่บดินเราขอว่าย่อมเบียดเบียนตนด้วยทุกข์อันเกิดขึ้นเพราะความโกรธนั้นเป็นแม่นมั่น อนึ่ง คนผู้ก่อเวรชนผู้ความโกรธ อันเป็นทางที่ไร้ประโยชน์ ไฉนเราจะโกรธตอบเป็นการเอาเยี่ยงเขาเถ่า ฯลฯ”

ถ้าไม่ระงับความแค้นหึงนึกถึง กัมมัสสกตา

(ความที่สัตว์เป็นคุณกรรมเป็นของตน)

เมื่อเรากล่าวสอนคนอยู่อย่างนั้นแล้ว ความแค้นเคืองยังไม่สงบต้องนึกถึงกรรม คือการกระทำของตนและของผู้อื่นว่า สัตว์ทุกถ้วนหน้า มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทรับมรดกกรรม มีกรรมให้กำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นทพหุอาศัยกกรรม (คือความโกรธ) ของเรานั้นจะบันดาล สัมมาสัมโพธิญาณ บัจเจกขนิญาณธาวกภูมิ ความเป็นพรหม เป็นท้าวสักกะ เป็นเจ้าจักรพรรดิ และเป็นเจ้าประเทศราช อย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จหามีได้ โดยที่แท้ กรรมคือความโกรธของเรานั้น เป็นกรรมที่ทำให้เราเคลื่อนจากศาสนา เป็นไปเพื่อทุกข์ มีนรกเป็นต้น เผาตนเองและสร้าง ความเห่หมิ่นให้แก่ตนเอง เหมือนคนเอามือทั้งสองกอบถ่านเพลิงหรือคูล ประสงค์จะโยนใส่ผู้อื่น มีนกดับไหม้และนำถ่านเห่หมิ่นให้แก่เราเอง

(๕)

เมื่อเราพิจารณาว่า เรามีกรรมเป็นของตน ใครทำอย่างไรได้อย่างนั้น ดั่งนั้นแล้ว ก็พึงพิจารณาถึงผู้อื่นว่า เขามีกรรมเป็นของเขา พึงนึกถึงกรรมของเขาย่อมให้ผลแก่เขา เช่นเดียวกับกรรมที่ถึงกรรมของเรา ให้ผลแก่เรานั้นแล้วว่า กรรมคือความโกรธของเขา มิได้นำเขาให้ไปสู่ความดีเลย มีแต่จะนำเขาไปสู่ทุกข์ทั้งนั้น ดั่งนี้เป็นต้น

ถ้าไม่ระงับพืงนึกถึงจาริตของพระศาสดา

เมื่อพิจารณาอยู่อย่างนี้ ความแค้นยังไม่สงบ ต้องนึกถึงจาริตที่พระศาสดาของเรา ได้เคยประพฤติมา เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีอยู่ถ้วนแต่ไม่ถือโกรธ ในชนผู้ประทุษร้ายต่อตน จึงได้ความสงบจิต บรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในปัจจุบันชาติได้ ตัวอย่างเช่นครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าด้วละ ไม่โกรธต่อพระราชชาลยุดเอวราชสมบัติ ๓๐๐ โยชน์ ผังพระองค์ในป่าช้าแคคช ครั้นเสวยพระชาติเป็นชนตีว่าที่คาบถ์ ถูกพระราชชาลยุดเฆตาเขียนด้วยหวาย ตัดมือและเท้าก็ไม่โกรธตอบ ครั้นเสวยพระชาติเป็นพระธัมมปาตกุมาร ถูกเจ้ามหาราชาปะ ผู้เป็นบิดาตั้งให้ตัดมือตัดเท้าและศีรษะ ก็ยังบังคับจิตใจให้ยิ้ม่าเสมอ ไม่โกรธตอบ และยังมีจาริตอื่น ๆ อีก เช่น ครั้นเสวยพระชาติเป็นพระยานทนต์ เป็นมหากระบี่ เป็นภุริทศนาคราช เป็นจัมเปยนาคราช เป็นตั้งขปาตนาคราช ถ้วนแต่มีความอดทนไม่โกรธตอบ ผู้ที่เป็นเวรกับตนทั้งนั้น ผลที่ได้รับ คือ ความสุขความเจริญนั่นเอง

ถ้ายังไม่หาย ให้นึกถึงสังสาระ ไม่มีที่สิ้นสุด

เมื่อเราพิจารณาอยู่ดังกล่าวแล้วนั้น ความแค้นเคืองยังไม่สงบ จำต้องนึกถึงสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์เป็นวงกลม ในสังสารวัฏนี้ คนที่ไม่เคยเป็นบิดามารดาญาติพี่น้องกันเลย หาได้ยากมาก โดยมากเคยเป็นญาติพี่น้องกันมาทั้งนั้นแต่ในอดีต เราควรนึกว่าผู้ชนชาติก่อนเคยเป็นบิดามารดาญาติพี่น้องของเรามาทั้งนั้น การที่เราจะไปโกรธเคืองในบุคคลซึ่งเคยเป็นญาติกันมานั้นไม่ควรเลย

(๖)

ถ้าไม่ระงับต้องทำการแยกธาตุ

เมื่อเราพิจารณาอยู่อย่างนั้นแล้ว ก็ยังระงับความแค้นเคืองไม่ได้ พึงทำการแยกธาตุว่า เข็ย ตัวเรา การที่เราจะโกรธผู้อื่น เราจะโกรธตรงไหนดี จะโกรธผม หรือ เต็บ หรือ ฟัน หรือ หง หรือ เนื้อของเขา จะโกรธรูปขันธ์ หรือ เวทนาขันธ์ หรือ สัญญาขันธ์ หรือ สังขารขันธ์ หรือ วิญญาณขันธ์ของเขา จะโกรธตา โกรธหู โกรธจมูก โกรธذن โกรธกาย หรือ โกรธใจของเขา เมื่อเราพิจารณาโดยแยกธาตุออกอย่างนี้ ความโกรธย่อมไม่มตคงอยู่ได้

ถ้าไม่สงบพึงทำการแผ่แผ่

ด้วยการแยกธาตุดังนี้แล้ว ความแค้นก็ยังไม่วางลงได้ พึงให้ของๆเราแก่คนที่เบ็นซาคัก และรับของจากผู้ที่เบ็นซาคักเพื่อคน เมื่อทำได้อย่างนี้ ความอาฆาตในบุคคลนั้นย่อมระงับโดยส่วนเดียว

เมื่อเกิดเมตตาขึ้น ความแค้นสงบไป พึงทำจิตใจให้สม่ำเสมอในบุคคล ๔ จำพวก คือ ในตน ๑ ในบุคคลที่รัก ๑ ในบุคคลปานกลาง ๑ ในคนที่เบ็นเวร ๑ แล้วขยายแตนการแผ่เมตตาให้กว้างออกไป

การแผ่เมตตา ๒ ชนิด โอทิสสพรรณากับ อโนทิสสพรรณา

โอทิสสพรรณา การแผ่เมตตา เจาะจงโดยอาการ ๗ คือ

๑. ขอหญิงชายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความดำเคัญอยู่เบ็นผู้รักษาคนเถิด
๒. ขอชายทั้งปวง ฯลฯ
๓. ขอพระอรียเจ้าทั้งปวง ฯลฯ
๔. ขอผู้ไม่ใช่อรียเจ้าทั้งปวง ฯลฯ
๕. ขอเทพเจ้าทั้งปวง ฯลฯ
๖. ขอมนุษย์ทั้งปวง ฯลฯ
๗. ขอวินิปาติกะ (เปรต) ทั้งปวง ฯลฯ

(๗)

อนโทสิสสพธนา แม่เมตตาโดยไม่เจาะจงโดยอาการ ๕ คือ

๑. ขอตั้งดวงปวงจงไม่มีเวร ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความดำเคียด อยู่เป็นสุข รักษาคนเกิด
๒. ขอตั้งดวงมปราณทั้งปวง ฯลฯ
๓. ขอภูคทั้งปวง ฯลฯ
๔. ขอบุคคลทั้งปวง ฯลฯ
๕. ขอตั้งดวงเนองด้วยอศตภาพทั้งปวง ฯลฯ

แม่เมตตาทั่วทิศโดยอาการ ๑๐ คือ

๑. ขอตั้งดวงในทิศตะวันออกทั้งหมดจงเป็นผู้ไม่มีเวร ฯลฯ อยู่เป็นสุข รักษาคนเกิด
๒. ขอตั้งดวงในทิศตะวันตกทุกจำพวก ฯลฯ
๓. ขอตั้งดวงในทิศเหนือทุกจำพวก ฯลฯ
๔. ขอตั้งดวงในทิศใต้ทุกจำพวก ฯลฯ
๕. ขอตั้งดวงในทิศตะวันออกเฉียงเหนือทุกจำพวก ฯลฯ
๖. ขอตั้งดวงในทิศตะวันออกเฉียงใต้ทุกจำพวก ฯลฯ
๗. ขอตั้งดวงในทิศตะวันตกเฉียงเหนือทุกจำพวก ฯลฯ
๘. ขอตั้งดวงในทิศตะวันตกเฉียงใต้ทุกจำพวก ฯลฯ
๙. ขอตั้งดวงในทิศเบื้องต่ำทุกจำพวก ฯลฯ
๑๐. ขอตั้งดวงในทิศเบื้องสูงทุกจำพวก ฯลฯ

อานิสงญ์เมตตา ๑๑ ประการ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมตตาอันบุคคลต้องเสพอแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้วฯ ตั้งสมชานาญแล้ว ปรารภนาคิแล้ว มีอานิสงญ์ ๑๑ ประการ คือ

๑. หดับเป็นสุข
๒. คินเป็นสุข
๓. ไม่ฝันร้าย

(๘)

๔. เป็นที่รักของพวกมนุษย์ทั้งหลาย
๕. เป็นที่รักของพวกอมมนุษย์ทั้งหลาย
๖. เทวดาย่อมรักษา
๗. ไฟหรือยาพิษหรือคัมภีร์ครากดำกรายไม่ได้
๘. จิตย่อมตงมนเป็นดังมารีเร็ว
๙. ไม่หลงลืมสติเมื่อก่อนจะตาย
๑๐. ดีหน้าย่อมเบ่งปลั่งผ่องใส
๑๑. เมื่อยังไม่บรรลुकุณธรรมชั้นสูงก็จะไปเกิดยังพรหมโลก จึงสมควรยิ่งที่
ทุกคนควรเจริญเมตตา เพราะมีแต่ความดีฝ่ายเดียว ความดีไม่มีเดย อย่างน้อยที่สุด
ก่อนนอนควรแผ่เมตตาจิตประมาณสัก ๑๐ นาที หลังจากไหว้พระสวดมนต์แล้ว เพื่อ
ประโยชน์แก่ชีวิตของตนเอง ดังบรรยายมานี้แล.

(๕)

เมื่อเราพิจารณาว่า เรามีกรรมเป็นของตน ใครทำอะไรได้อย่างนั้น ดังนั้นแล้ว ก็พึงพิจารณาถึงผู้อื่นว่า เขามีกรรมเป็นของเขา พึ่งหนักถึงกรรมของเขาย่อมให้ผลแก่เขา เช่นเดียวกับการหนักถึงกรรมของเรา ให้ผลแก่เรานั้นแล้วว่า กรรมคือความโกรธของเขา มิได้นำเขาให้ไปสู่ความดีเลย มีแต่จะนำเขาไปสู่ทุกข์ทั้งนั้น ดังนั้นเป็นต้น

ถ้าไม่ระงับพินิจถึงจารีตของพระศาสดา

เมื่อพิจารณาอยู่อย่างนี้ ความแค้นยังไม่สงบ ต้องนึกถึงจารีตที่พระศาสดาของเรา ได้เคยประพฤติมา เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีอยู่ถ้วนแต่ไม่ถือโกรธ ในชนผู้ประทุษร้ายต่อตน จึงได้ความสงบจิต บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในปัจฉิมชาติได้ ตัวอย่างเช่นครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสุวรรณภูมิ โกรธต่อพระราชา ผู้ยึดเอาราชสมบัติ ๓๐๐ โยชน์ ยิงพระองค์ในป่าช้าแก่คอ ครั้นเสวยพระชาติเป็นชนตีดาบที่ดาบส ถูกพระราชาผู้โง่เขลาเขียนด้วยทวายเป็นคดมือและเท้าก็ไม่โกรธตอบ ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระธัมมปาตกุมาร ถูกเจ้ามหาราชปาละ ผู้เป็นบิดาตั้งให้คดมือคดเท้าและศีรษะ ก็ยังบังคับจิตใจให้สม่ำเสมอ ไม่โกรธตอบ และยังมีจารีตอื่น ๆ อีก เช่น ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระยานทนต์ เป็นมหารากระบี เป็นภริยาคตนาคราช เป็นจัมเปยยนาคราช เป็นสังฆปาตนาคราช ถ้วนแต่มีความอดทนไม่โกรธตอบ ผู้ที่เป็นเวรกับตนทั้งนั้น ผลที่ได้รับ คือ ความสุขความเจริญนั่นเอง

ถ้ายังไม่หาย ให้นึกถึงสังสาระ ไม่มิตสันต

เมื่อเราพิจารณาอยู่ดังกล่าวแล้วนั้น ความแค้นเคืองยังไม่สงบ จำต้องนึกถึงสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์เป็นวงกลม ในสังสารวัฏนี้ คนที่ไม่เคยเป็นบิดามารดาญาติพี่น้องกันเลย หาได้ยากมาก โดยมากเคยเป็นญาติพี่น้องกันมาทั้งนั้นแต่ในอดีต เราควรนึกว่ามนุษยชาติก่อนเคยเป็นบิดามารดาญาติพี่น้องของเรามาทั้งนั้น การที่เราจะไปโกรธเคืองในบุคคลซึ่งเคยเป็นญาติกันมานั้นไม่ควรเลย

(๖)

ถ้าไม่ระงับต้องทำการแยกธาตุ

เมื่อเราพิจารณาอยู่อย่างนั้นแล้ว ก็ยังระงับความแค้นเคืองไม่ได้ พึงทำการแยกธาตุว่า เย้ย คิ้วเรา การที่เราจะโกรธผู้อื่น เราจะโกรธตรงไหนดี จะโกรธผม หรือ เต็บ หรือ ฟัน หรือ หน้ หรือ เนื้อของเขา จะโกรธรูปขันธ์ หรือ เวทนามาขันธ์ หรือ สัญญาขันธ์ หรือ สังขารขันธ์ หรือ วิญญาณขันธ์ของเขา จะโกรธตา โกรธหู โกรธจมูก โกรธذن โกรธกาย หรือ โกรธใจของเขา เมื่อเราพิจารณาโดยแยกธาตุออกอย่างนี้ ความโกรธย่อมไม่มตังอยู่ได้

ถ้าไม่สงบพึงทำการแผ่แผ่

ด้วยการแยกธาตุดังนี้แล้ว ความแค้นก็ยังไม่วางลงได้ พึงให้ของ ๆ เราแก่คนที่ เป็นข้าศึก และรับของจากผู้ที่ เป็นข้าศึกเพื่อตน เมื่อทำได้อย่างนี้ ความอาฆาตในบุคคลนั้นย่อมระงับโดยส่วนเดียว

เมื่อเกิดเมตตาคาชน ความแค้นสงบไป พึงทำจิตใจให้สม่ำเสมอในบุคคล ๔ จำพวก คือ ในตน ๑ ในบุคคลที่รัก ๑ ในบุคคลปานกลาง ๑ ในคนที่ เป็นเวร ๑ แล้วขยายแผ่ การแผ่เมตตาให้กว้างออกไป

การแผ่เมตตา ๒ ชนิด โอทิสสรณา กับ อโนทิสสรณา

โอทิสสรณา การแผ่เมตตา เจาะจงโดยอาการ ๗ คือ

๑. ขอหญิงชายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มี ความคับแค้น ไม่มี ความด่าเคียด อยู่เป็นสุขวิริยาคนเกิด
๒. ขอชายทั้งปวง ฯลฯ
๓. ขอพระอริยเจ้าทั้งปวง ฯลฯ
๔. ขอผู้ไม่ใช่ อริยเจ้าทั้งปวง ฯลฯ
๕. ขอเทพเจ้าทั้งปวง ฯลฯ
๖. ขอมนุษย์ทั้งปวง ฯลฯ
๗. ขอวินิปาติกะ (เปรต) ท้าปวง ฯลฯ

(๗)

อนโทสพรรณา แม่เมตตาโดยไม่เจาะจงโดยอาการ ๕ คือ

๑. ขอตั้งตัวทั้งปวงจงไม่มีเวร ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความต่ำเค็ญ อยู่เป็นสุข รักษาคนเกิด
๒. ขอตั้งตัวผู้มปราณทั้งปวง ฯลฯ
๓. ขอภุคทั้งปวง ฯลฯ
๔. ขอบุคคลทั้งปวง ฯลฯ
๕. ขอตั้งตัวเนื่องด้วยอดีตภาพทั้งปวง ฯลฯ

แม่เมตตาทั่วทิศโดยอาการ ๑๐ คือ

๑. ขอตั้งตัวในทิศตะวันออกทั้งหมดจงเป็นผู้ไม่มีเวร ฯลฯ อยู่เป็นสุข รักษาคนเกิด
๒. ขอตั้งตัวในทิศตะวันตกทุกจำพวก ฯลฯ
๓. ขอตั้งตัวในทิศเหนือทุกจำพวก ฯลฯ
๔. ขอตั้งตัวในทิศใต้ทุกจำพวก ฯลฯ
๕. ขอตั้งตัวในทิศตะวันออกเฉียงเหนือทุกจำพวก ฯลฯ
๖. ขอตั้งตัวในทิศตะวันออกเฉียงใต้ทุกจำพวก ฯลฯ
๗. ขอตั้งตัวในทิศตะวันตกเฉียงเหนือทุกจำพวก ฯลฯ
๘. ขอตั้งตัวในทิศตะวันตกเฉียงใต้ทุกจำพวก ฯลฯ
๙. ขอตั้งตัวในทิศเบื้องต่ำทุกจำพวก ฯลฯ
๑๐. ขอตั้งตัวในทิศเบื้องสูงทุกจำพวก ฯลฯ

อานิสงญ์เมตตา ๑๑ ประการ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมตตาอันบุคคลตั้งองค์แล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้วฯ ตั้งสมชานาญแล้ว ปรารภนาดีแล้ว มีอานิสงต์ ๑๑ ประการ คือ

๑. หตบเป็นสุข
๒. คินเป็นสุข
๓. ไม่ฉนร้าย

(๘)

๔. เป็นทรกของพวกมนุษย์ทั้งหลาย
๕. เป็นทรกของพวกอมมนุษย์ทั้งหลาย
๖. เทวดาย่อมรักษา
๗. ไฟหรือยาพิษหรือศัสตราภักถายไม่ได้
๘. จิตย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิเร็ว
๙. ไม่หลงตั้งสติเมื่อก่อนจะตาย
๑๐. ดีหน่อย่อมเบตงปลั่งผ่องใส
๑๑. เมื่อยังไม่บรรลุนิพพานชั้นสูงก็จะไปเกิดยังพรหมโลก จึงสมควรยิ่งที่
ทุกคนควรเจริญเมตตา เพราะมีแต่ความดีฝ่ายเดียว ความดีไม่มีเดย อย่างน้อยที่สุด
ก่อนนอนควรแผ่เมตตาจิตประมาณสัก ๓๐ นาที หลังจากไหว้พระส่งดวงจิตแล้ว เพื่อ
ประโยชน์แก่ชีวิตของตนเอง ดังบรรยายมานี้แล.

An account of the most lamentable illness and death of Her young and amiable Majesty, the queen Somanass Waddhanawaddy, the lawful royal consort of His most excellent and gracious Majesty Somdet^{Phra} — Paramindr Maha Mongkut, the reigning King of Siam.

This Princess was born on the 21st of December 1834. And was the only daughter of His Royal Highness Prince Laksnanegun, who died in the beginning of June 1835, six months after the birth of this princess. Whereupon His late gracious Majesty, Somdet^{Phra} Nang Hlan C. U. H. took great compassion on the orphan Princess, and took her to the grand royal palace, adopting her as his own daughter. She was placed under the care of her aunt H. R. H. the princess Wilasee, who also died during her niece's infancy. After this event the late King had exceedingly great compassion on his adopted child, and made a royal mandate, endowing her with all the estate and retainers of her natural father as also with those of her royal aunt. — He also conferred upon her all the honors and privileges, belonging to the highest rank of royal children, and gave her the title of Phra Ong Chau Somanass Waddhanawaddy — At the cerem —

ony of the cutting of her hairs. she being then 12 years of age. her adopted father made a royal procession suitable to princesses of the highest royal birth who are entitled Chau-fa or children of royalty by a princess of royal birth. The ceremonies of the hairs cutting of their present Majesties, the first and the second Kings, were also celebrated in the same manner, they both being of the highest royal birth. This princess was therefore respected by a great many people, both native and foreign and by all the adjacent tributary countries during the late reign.

On the demise of His Majesty Somdet^{Phra} Nang Phlao C. Y. H. the late King of Siam, and accession to the throne of his successor Somdet^{Phra} Paramendr Maha Mongkut the reigning King, the whole council of royalty and nobility, seeing that this princess was without a protector, had great compassion on her, and unanimously proposed that she should be united by marriage and coronation to His Majesty the reigning King, as his royal consort. —

Not a single dissenting voice was heard at this proposition, as they knew that His Majesty had just retired from the priesthood (which he had avowed for 27 years) and had no lawful consort by whom he might expect an heir to future royal authority. —

The Ceremony of the Royal nuptial and coronation too

place on the 2^d of January 1852, His Majesty being then 48 and the Queen 18 years of age. - Since she was married and crowned in full dignity as Queen consort she was respected, both in private and in public, and was treated with the highest honor by the whole of the Siamese nation, and often received respectful compliments and presents from the adjacent tributary Countries and even friendship presents from certain noble persons and gentlemen of foreign countries who were formerly correspondents of His Majesty the present King - so that she was well and happy for six months, in which time she became with child in due course of nature. - But alas. it was the pleasure of Superagency (God, merits and demerits or demons or, according to different faiths.) that it should be otherwise; an unfortunate event befel her and she became ill of a fatal disease which at first appeared curable by all the physicians both foreign and native, they professing it to be only a natural consequence of pregnancy such as loathing of food, vomiting &c. - on the 25th of June 1852. The disease first shewed it self by great pains in the umbilical region accompanied by vomiting; at this time the physicians then observed that the disease was in the abdomen and not in the gravid womb. -

after the eclipse of the moon on the 1st of July - she seemed to recover her health, but alas! after 40 days

when she had arrived at the 6. or 7. month of her pregnancy-- her former painful suffering returned-- until the 18.th of August, when her disease became serious, and a miscarriage became inevitable; this event happened on the 21.st August. (at 1 P. M.) when her Majesty was safely delivered of a male royal infant, Her royal son was alive but very feeble, crying and giving the usual signs of infantile life, a great many persons of royalty and nobility were immediately assembled with the officers of the palace, and welcomed the royal heir's arrival by birth, with the highest order of music, and other demonstrations of joy. They made it's bed in the golden seat covered with white, and surrounded with valuable royal weapons, a book, pencil &c. in accordance with the ancient royal custom-- Alas. the weak royal infant only lived three hours after it's birth-- it died at 4. P. M. on the same day, it's life being but a brief one.--

The officers then secretly carried away the body-- letting her Majesty believe that it was well and in another room, as her former sickness was still on her.--, that same night her Majesty became worse and vomited so frequently that she almost died from this attack-- the Siamese official physicians tried to revive her, but they could not succeed to stop the painful vomiting even for half an hour.

His Royal Highness the Prince from Hluang Wongra Dheraj Sniddk administered some homeopathic medicines.

from the effects of which Her Majesty's frequent vomiting was relieved and she had the happiness to have a good sleep at 4 or 5 O'clock A. M. Next day the 23^d. August, H. M. the King and H. R. H. prince Krom Hluang-Wongsa Dheraj Sniddh, and a great many princes and princesses, with the servants of Her Majesty, consulted with several Siamese physicians and took the counsel of all who were in her service as to placing her under the care of Dr. Bradley, one of the American Physicians now in Siam, who had been called to consult with them, Dr. Bradley treated Her Majesty's disease according to the Homoeopathic mode, which has but lately been introduced into Siam by himself: —

His system of applying medicines is not so much believed in by the Siamese as it ought to be. —

It was thought necessary to indulge Her Majesty a little in her desire to follow the Siamese mode of being confined - she accordingly lay alongside of a fire, (the universal practice of Siamese females after child-birth) - although Dr. Bradley & a few of the believers in his system of Medicine who were present, were of a contrary opinion. —

And Her Majesty was then placed under the homoeopathic mode of treatment of Dr. Bradley. Under his care, Her Majesty was a little relieved from her frequent attacks of squeamishness, vomiting and fever. —

She had frequent attacks of this disease for 7 or 8 days until the 28th of August, being the 7th day after the death of Her Royal son prince Chau fa' - (an honored appellation applied to children & persons born of the King by the Queen or of any high prince by a princess of the rank of Chau fa' - or in other words born of parents that are both Chau fa') when Her Majesty having known of the death of her royal son. -

Their Majesties (the King & Queen) then prepared valuable presents & offered them to an assembly of Buddhist priests - & scattered balls containing coins to the people in every direction from Her Majesty's residence. - This money was prepared as customary on such events - for offerings at the death of their Majesties' son prince Chau fa'. Since the 29 & 30th of August however Her Majesty unfortunately became worse - & discharged from her stomach large quantities of bile of a dark & yellowish color, - and accompanied by fever. -

Dr. Bradley then begged of the princes & nobles that Her Majesty should withdraw from the fire & entirely follow his mode of treatment; this was complied with, & being entirely under the care of Dr. Bradley, at length Her Majesty seemed slowly to recover, - the vomiting was less frequent & the fever disappeared, - but she continued gradually taking less food & thereby became very feeble & thin. In this state, Her Majesty continued till the

11th of September when her feet appeared to be swollen and other bad symptoms appeared which much alarmed her friends & relations: they consulted together and resolved to try a Siamese physician. In fact Her Majesty had not much belief in Dr. Bradley's system of medicines as he was a foreigner - & she would not credit the statements of Dr. Bradley & others that believed in Homoeopathy, that a few drops of spirits in a spoonful of water would cure her disease, Her Majesty therefore tried again a siamese physician who administered to her medicines after the siamese mode - but she got no better under his treatment and even got worse, so much so, that no siamese physician would take her case in hand, Dr. Bradley was therefore sent for again who treated her after his own mode. While under the treatment of the siamese physician - the vomiting of black & yellow matters continued - accompanied by painful affections in her breathing &c. These attacks occurred 7 or 8 times a day. -

Since the return of Dr. Bradley to attend Her Majesty, up to the 16 of September, Her Majesty seemed to be a little better - as the vomiting of the black and yellow substances supposed to be bile, became less frequent - & other bad symptoms being less than when she was under the treatment of the siamese physicians, but alas! Her Majesty's weakness & refusal of sustenance

yet prevailed on account of her continued vomiting; there was not a single day passed without severe vomiting which obstinately refused to yield to any remedies. After the lapse of a few days, Dr. Bradley had not yet succeeded in making her vomitings less frequent. The intervals between her attacks of vomiting now became less distant, & unfavorable symptoms appeared & her face & body presented a yellow appearance. In consequence of this, she was again put under the care of official Siamese physicians, but they refused to take her case in hand upon this a proclamation was issued offering a reward of many peculs of money to any one who could restore Her Majesty to her former health. — Since the time her Majesty became worse under the hand of Dr. Bradley her pulse became very quick & violent, & on the 27th of September, she became delirious, on this same day a royal proclamation was issued to the people of the City, offering a reward of two peculs of money to any one who could make her better. — An old Siamese official physician then came to examine Her Majesty, & wished to try his skill, & was therefore permitted to see her: — On seeing Her Majesty he misunderstood her complaint, & attributed the disease to mismanagement during childbirth or time of confinement, because she did not lay near the fire; From his statements it appeared that he would cure Her Majesty.

in a short time & got the consent of Her Majesty's relatives & friends, & even that of His Majesty, to try his skill. But alas! two or three hours after drinking three or four spoonfuls of his uromintic medicines, Her Majesty became so delirious that she could not speak so correctly as before - & occasionally cried out with a loud noise, & became with agitated & continually moving to & fro. His Majesty then immediately rejected the old ignorant & covetious physician, & again called Dr. Bradley who attended Her Majesty till her death of which she appeared to be soon a victim. - The Doctor restored her by Homoeopathic medicines, but his success was only partial, on the first day of October Her Majesty's eyes became strangely fixed, & she remained silent, refusing medicines & nourishment. on this day, it was observed with certainty that there was an abscess which must have occurred probably before she became pregnant, & had been injured by the increase of her gravid womb & also had been broken by the violent agitations of her body during her illness, pus & matter mixed with blood found an outlet at her umbilicus, it continued to discharge freely & by degrees for days. - Her Majesty by means of some remedies & applications in various ways was restored to consciousness, although she was manifestly failing in strength until the 6th of Octr., During this interval His Majesty the King & Her Majesty's

kindred brought many gifts of yellow cloths &c to her & induced her to present them as her last offering to the priesthood, & to receive the sacred instructions for her last meditation, from the high priests, according to Buddhistical tenets - in which Her Majesty placed her faith - Her Majesty then offered these cloths &c to many hundreds of Buddhist priests, & received their instructions & Benedictions, though labouring under painful attacks of vomiting &c which caused her daily to lose her strength. - Thus on the 6th of Oct. there was indubitable evidence that the abscess was also discharging its contents into the cavity of the uterine, after this for three days, Her Majesty sunk rapidly, & breathed her last breath on the 10th of Oct. 1852., at 6 o'clock P.M. greatly lamented & bewailed by all the royal household. -

Her Majesty's remains were bathed & adorned with golden ornaments used for the dead according to the royal custom, in the full style & dignity of a Queen, & wrapped in many folds of white cloth, Her remains were then placed in the golden urn or vessel called *Phra-Note* with a Queen's crown on her head & then covered with the cover of the golden urn. On the same night Her Majesty's remains were removed from the Queen's residence to the *Tu-tu-klata* *Prasad*, a great & richly gilded hall of the grand palace, & placed in the same

apartment in which the royal remains of His late Majesty layed during 13 months, from April 1851, to May 1852. Her late Majesty's remains now lie there in state surrounded with all the insignia of rank, until the burning takes place, in about 4 or 5 months will be attended with considerable ceremonies suitable to Her late Majesty's exalted rank. This event will perhaps take place about March or April proximo. Her most amiable & youthful Majesty the late Queen Somanass Waddhanawatty was the beloved & adopted royal daughter of His Majesty Somdetch Phra Nang Klau C. Y. H. the late King of Siam, since her infancy. At the 13th year of her age she was dignified to the highest rank of royal daughters called Chau fa" & became the Queen consort of His present Majesty Somdetch Phra Paramendr Maha Mongkhat Phra Chom Klau Chau Yu Hua" on the commencement of this present year & lived happily with her most esteemed & lawful royal husband the King of Siam, for only seven months, from January to July; & from the 10th of August till the 10th of Octr. being 62 days & nights Her Majesty was ill, making 9 months & a few days that she lived as Queen consort. —

Her Majesty's death, happening in her youth and amiableness, & after such great prosperity & happiness which she enjoyed but for a short time, was much

lamented & bewailed by His Majesty, by the people of the City & by foreigners of tributary countries. -

After Her Majesty's death all the Siamese, Chinese & American physicians concluded that there was great reason to believe that the foundation of the disease which destroyed the valuable life of Her Majesty must have been laid some time previous to her espousal to His Majesty the present King, from Her Majesty's being uncommonly stout for a person of her age - & having suddenly become thin & emaciated & being attacked at the same time with a severe fit of coughing, but the symptoms of Her late Majesty's disease did not shew themselves till the 25th of June, as has already been stated. -

As Her late Majesty was an orphan & became the adopted daughter of the late King by whom she was made to inherit the whole estates & revenues of her late royal parents & aunt, & being the only daughter, she has no half or full brothers & sisters, & has consequently no heirs: - The whole of her property & large amount of money together with her annual income or private fortune, will be placed in the royal treasury till after her funeral ceremonies are concluded. -

His Majesty the present King has concluded that a portion of Her late Majesty's great property and money will be expended to repair the sacred places

and monasteries belonging to her late royal father and
 aunt & another portion will be expended in the construc-
 tion of a sacred building within the new wall of this
 city & will be called 'Somanajsuwihari', the remainder
 will be employed in the royal treasure for the use of
 Republic. - As there are many of Her late Majesty's
 acquaintances in almost every province of Siam & the
 adjacent Countries & among them are even some per-
 sons of foreign countries, of China, Batavia, Maulmain
 &c who were or are, the intimate friends & agents of His
 Majesty, & became her friends for His Majesty's sake,
 His Majesty therefore commanded that an account of
 the illness and death of Her late Majesty be prepared
 in Siamese, to be issued by proclamation throughout
 the Kingdom of Siam & adjacent Countries - & also
 to prepare an account of the same in the English lang-
 uage to be printed & sent to all her English friends,
 so that they may know accurately about her.

Printed in Lithographic press at
 the Royal printing office

21st December 1852,

which is the second year of the reign of

His Siamese Majesty

Somdetch Phra Paramendr Maha Mongkut.

ประวัติและพระอาการประชวร จนสวรรคต

แห่ง

สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระอัครมเหสี

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร (เก็บ
ความตามพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้า กรมพระราชทานเชอร์
ยอน เบริง ราชทูตอังกฤษแต่เมื่อครั้งนั้น)

พระขัตติยนารีพระองค์นี้ มีพระประสูติวารในวันอาทิตย์ สุธทิน ที่ ๒๑
เดือนธันวาคม ปีมะเมีย พุทธศก ๓๒๗๗ (เดือนอ้าย แรม ๖ ค่ำ) เป็นพระธิดา
องค์เดียวของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๓) พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ซึ่งสิ้น
พระชนม์ล่วงลับไปเสียแล้วแต่ในต้นเดือนมิถุนายน ปีมะแม พุทธศก ๒๓๗๘ เมื่อ
พระบุตรยังมีพระชนมายุได้เพียง ๖ เดือน เท่านั้น

ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหาเมตตาการุณภาพ ใน
พระราชหัตถเลขาพระราชดำริพระอัครมเหสีน้อย โปรดเกล้าฯ ให้เชิญเสด็จเข้ามาจากวังพระบิดาและ
อุปถัมภ์บำรุงเลี้ยงไว้ในพระบรมมหาราชวัง อย่างพระราชธิดาของพระองค์เอง ทรงเจริญ
พระชนมายุเกษมสวัสดิ์ดีมาโดยพระอาทรทะนุถนอมของพระเจ้าบ้่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
(ชั้น ๓) กรมขุนอภัยสุทธาเทพ (พระองค์เจ้าหญิง วิลาศ) ซึ่งมาสิ้นพระชนม์ตั้งแต่นั้น
ปีมะเถลิง พุทธศก ๒๓๘๘ เมื่อพระภาคิกายังทรงพระเยาว์ยังมีพระชันษาได้ ๑๒ พรรษาเท่านั้น

เมื่อสิ้นพระเจ้าบ้่าเสียแล้วเช่นนั้น สมเด็จพระอัยยกาธิราชเจ้า พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงแมตตาการุณาหนักชน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ประกาศให้หม่อมเจ้าหญิงพระราชนัดดาองค์นี้ เป็นผู้รับทรัพย์มรดกทั้งต้นทงของพระบิดา
และพระเจ้าบ้่า แต่องค์เดียว ทั้งทรงสถาปนาพระอิสริยยศชั้นหม่อมพระราชธิดา เป็น
พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี

เมื่อถึงกำหนดไถ่กันต์ ในปีมะเมีย พุทธศก ๒๓๘๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีไถ่กันต์แห่ใหญ่ อย่างพระยศเจ้าฟ้า ทั้งทรงพระดีเนหา ยกย่องเฉลิมพระเกียรติยศกตนาบการให้ยิ่งใหญ่ในสมัยนั้น

ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกตั้งพระบรมราชจักรวงศ์ ถิ่นขององค์สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า สกตราชมนตรี รวมทั้งพระบรมวงศ์านุวงศ์ เสด็จมาขึ้นนครมูข เห็นพร้อมกันว่า ถึงบัดนั้น พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ห้ามทัพงพาปกครองอุปถัมภ์บำรุงเหมือนสมเด็จพระอัยกาธิราชเจ้า ซึ่งเสด็จสวรรคตเสียแต่ก่อนนี้ไม่ ก็พากันตั้งถาวร ทั้งเห็นเป็นส่นหนักว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็พงดาพระผนวชจากภิกษุภาวะ ซึ่งทรงบำเพ็ญพระเนกขัมมบารมี มาถึง ๒๗ พรรษา ยังห้ามพระอัครมเหสีสมเด็จพระเกียรติยศ ตามพระราชประเพณี (อันเป็นพระขัติยนาถ ซึ่งจะได้มีพระราชโอรส ถิ่นสืบสันตติวงศ์) ไม่ จึงพร้อมใจกันใคร่ให้ได้มีความสัมพันธ์ในระหว่าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งราชาภิเษกใหม่ และพระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี โดยราชาภิเษกสมรสเฉลิมพระเกียรติยศพระองค์เจ้าหญิงพระองค์นั้นขึ้นเป็นสมเด็จพระอัครมเหสี จึงได้ตั้งการมงคลราชพิธีบรมราชาภิเษกสมรสเมื่อ ณ วันอาทิตย์สุริยทิน ที่ ๒ เดือนมกราคม ปีกุน พุทธศก ๒๓๘๕ ขณะนั้นพระชนมายุพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ ๔๘ พรรษา พระอัครมเหสี ๑๘ พรรษา ปราบกฎพระนามาภิไธยตั้งต่อมาว่า สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระอัครมเหสี

ตั้งแต่ราชาภิเษกสมรส ดำรงพระอิสริยยศเป็นพระอัครมเหสีร่วมพระราชฤทัยพระราชดำริมาโดยสนิทสนมกลมเกลียว ทั้งในส่นวันพระองค์ และทางราชการแผ่นดินเป็นที่เคารพนับถือ ของพระบรมวงศ์านุวงศ์ เสด็จมาตย์ ราษฎรตั้งยามทั่วพระราชอาณาจักร ทั้งได้ทรงรับความเคารพนับถือ และเครื่องบรรณาการ จากหัวเมืองประเทศราชใหญ่น้อยทุกสารทิศ และได้ทรงรับความเป็นมิตรภาพและบรรณาการจากข้าราชการ และท่าน

ผู้มั่งคั่ง ชาวต่างประเทศ ในนานาประเทศ บรรดาแต่ก่อนเคยผูกมิตรฉันถนัดต่อพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยทรงมีอักษรติดต่อกัน เพราะฉะนั้นพระนางย่อมเสวยสุรตำแรง
พระฤทัยมาตลอดเวลา ๖ เดือน ซึ่งทรงพระครรภ์ตามปรกติภาพ

ครั้นเดือนถัดไป อุบัติเหตุอันน่าสยดสยองอย่างเคราะห์ร้ายที่สุดได้ท่วมถึงพระนาง
จับทรงพระประชวร และพระประชวรโรคลงถึงหารพระชีวิต ซึ่งในชั้นแรกดูเหมือนพอจะ
รักษาให้หายได้ บรรดาแพทย์หลวงและหมอฝรั่งเชื่อว่า พระภายามัยเช่นนี้ยอมเป็นธรรมดา
สำหรับสตรีมีครรภ์ ไม่อัสจรรยถึงน่าตระหนกตกใจอย่างใดเลย ด้วยเป็นแต่ทรงพระอาเจียน
เนื่อง ๆ และเบ้อพระอาหารเท่านั้น แต่อาการพระโรครุนแรงขึ้นครั้งหนึ่ง ในวันที่ ๒๕
มิถุนายน พุทธศก ๒๓๘๕ คือจับปวดพระอุทร แพทย์หลวงถวายอภิบาล ทรงคลื่นเหียน
และทรงพระอาเจียน ปวดพระอุทรอยู่เพียง ๔, ๕ วัน ตั้งแต่วันจันทร์ปราสาทที่ ๓ กรกฎาคม
ก็ดูเหมือนพระนางหายประชวร ทรงพระตำราญเป็นปรกติตลอดมาได้ราว ๕๐ วัน ครั้น
พระครรภ์ถึงเข้า ๗ เดือน พระโรคปวดพระอุทรก็กลับเป็นมาเหมือนคราวก่อน และจับ
ทรงพระอาเจียนรำไปในราตรี วันที่ ๓๐ สิงหาคม ครั้นรุ่งขึ้น ก็ปรากฏพระอาการไข้
พระองครอนยงชนจนวันที่ ๓๔ สิงหาคม พันนั้นมากทรงพระทุเดาชน เกือบจะทรงพระสบาย
เหมือนคราวก่อน เป็นแต่ยังทรงอ่อนเพลียอยู่ เสวยพระอาหารมิใคร่ได้ดังปรกติ ครั้น
ราตรีวันที่ ๓๔ สิงหาคม พระนางกลับล้มประชวรพระโรคอย่างเดิมอีก แต่ยิ่งร้ายแรงกว่า
เคยเป็นมาครั้งก่อน การทรงคลื่นเหียนและทรงพระอาเจียนก็กำเริบเรื่อยถึงหัวราตรีภาค
ซำญจอนพระอุทรปวดเร่า จนเห็นกันว่าน่าที่จะประสูติพระราชดณัยเดี่ยเป็นแน่แล้ว ก็เป็น
จริงสมคาด ในวันที่อาทิตย์ ๒๑ สิงหาคม เวลา ๓ นาฬิกาหลังเที่ยง สมเด็จพระนางเจ้า
พระอัครมเหสี ประสูติพระราชกุมารบรมราชโอรสโดยเรียบร้อยและมีพระชนม์ เป็นแต่
พระก้างอ่อนและพระองคัยอม ทรงพระกั้นแดงแดงอาการอย่างชีวิตทารกแรก
เกิดโดยปรกติ เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อต่อคุณุฎิภาพทั่วไป ในมิช้าพระบรมวงศานุวงศ์
ข้าราชการผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายในฝ่ายหน้าก็มาชุมนุมเนื่องอนันต์ เพื่อสนชมพระบารมีถวาย
พระพรวิทายาทซึ่งเสด็จอดดารมาโดยมหาประสูติ ชาวประโคนก็ประโคนศุริยคนตรีเป่า

ตั้งกระทงแคร่ข่าของชยันตนาทเพื่อตำแดงโลมนัดประโมทย์ในมหามงคลฤกษ์ เชิญพระ
 ราชโอรสบรรทม ณ พระแท่นแว่นฟ้าทอง หุ้มด้วยพระกระโจมเศวตฉัตร ถอดพระแสง
 ราชอาวุธ พระศมุด และคินส์ ฯลฯ ไว้รอบล้อมตามขัตติยราชประเพณีโบราณ ระวัง
 ระวังพิทักษ์พระกุมารอย่างกวดขัน แต่ต่อเวลาพระประสูติมาอีก ๓ ชั่วโมงเท่านั้น พระ
 อัสสัสะประสูติพระราชมารกัก็หยุดลงเสียเฉยๆ ใน ๔ นาฬิกาหลังเที่ยงวันนั้น พระชีพ
 ค้างอยู่ได้น้อยเวลานัก เจ้าพนักงานเชิญพระศรีระพระกุมาร (ตงกุมภนั้น) ไปเสวยเป็น
 การถัมมิให้พระนางราชมารดาทราบเงื่อนสาย ทำประหนึ่งว่าเชิญไปพิทักษ์ไว้ในห้องอื่น
 ด้วยแม่ประสูติพระราชมารแล้ว พระอาการพระนางก็ยังคงเป็นอยู่อย่างเดิม และในราตรี
 แรกพระอาการยิ่งกลับทรุดลงโดยทรงพระอาเจียรถึงจนนับครั้งมิได้ เสวยอะไรก็ทรงพระ
 อาเจียรเสียหมด หายพระทัยชดจนเจียนจะเสด็จสวรรคตในราตรีวันที่ ๒๒ สิงหาคมนั้นอยู่
 รื้อแล้ว ได้ประชุมแพทย์หลวงปรึกษากันเพื่อพยายามแก้ไขให้พ้น แต่ไม่มีแพทย์ไหนสามารถ
 ให้สงบพระอาเจียรได้ แม้แต่เพียงครึ่งชั่วโมง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๒) กรมหลวง
 วงศาธิราชธนีทรงพยายามถวายน้ำฝรั่งเพียง ๓ หรือ ๒ หยด ฤทัยนั้นระงับพระอาเจียร
 ซึ่งพระนางต้องทรงพระทรมาณความลำบากมากเกือบตลอดคืนนั้นให้สงบได้ ค่อยทรง
 พระสบายถึงบรรทมหลับได้เมื่อ ๔ หรือ ๕ นาฬิกา ก่อนเที่ยง

ครั้นรุ่งขึ้น (วันที่ ๒๓ สิงหาคม) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ (ชั้น ๒) กรมหลวงวงศาธิราชธนี และพระเจ้าบรมวงศ์ พระอนุวงศ์ องค์
 อื่นอีกหลาย ทรงพระญาติในประชุมปรึกษากับแพทย์หลวงมากท่าน เพื่อจะให้หมอ
 ค. บ. บริดเด ผู้เป็นหมอมอเมอริกันซึ่งบัดนั้นอยู่ในกรุงเทพฯ และครัดให้เชิญมาปรึกษาหารือ
 ด้วยนถวายนอกบาท

ถ้าบัดนั้น หมอ ค. บ. บริดเด ก็เริ่มรักษาตามวิธีแพทย์ฝรั่งอย่างใหม่ ซึ่งหมอ
 ญวนเองเพิ่งพามาใช้ในกรุงเทพฯ

ในจำพวกชาวสยามไม่มีใครใคร่เชื่อนัก มีแต่เห็นจำเป็นสมควรจะปฏิบัติตามพระ
 ประสงค์ของพระนางเอง เพื่อให้ถวายนอกบาทตามลัทธิของไทยที่เคยใช้ในยามสัตรีคลอด

บุตรตามปรัมปรามา พระนางก็ต้องบรรทมเพลิงอย่างโชกทั่วประเทศ เมื่อแม่หญิง
คลอดบุตร ถ้าจะห้ามเดี่ยวตามคำแนะนำของหมอฝรั่ง ทั้งขบนางในซึ่งรอบด้อมพระนาง
อยู่ให้ออกเดี่ยวขึ้น เหลือไว้ขบนางเฉพาะที่นิยมนับถือหมอฝรั่ง ฉะนั้น ก็ย่อมจะเป็นข้อ
เคืองคร่อนทั่วไป

ตั้งแต่หมออเมริกันถวายนกยอกีบาตอย่างฝรั่งมา ดูเหมือนพระอาการไม่ดีขึ้นเลย
การที่ทรงคดนเห็นและทรงพระอาเจียนทรงท้องระท้านไข้ ก็ยังเป็นอยู่เดือมเป็นครั้งเป็นคราว
ไม่ระงับได้ขาด ตลอดเวลา ๗ หรือ ๘ วัน เมื่อถึงวันที่ ๒๘ ถึงห้าคม ซึ่งเป็นวันที่ ๗
จำเดิมแต่เจ้าฟ้าพระราชโอรสน้อยของพระนางสิ้นพระชนม์ (เจ้าฟ้าเป็นค่านำพระนามอัน
สมเด็จพระอริยวงศะพระราชโอรส ซึ่งประสูติจากพระเจ้าแผ่นดิน และพระอัครมเหสี หรือพระ
ขัติยนาถอันสูงศักดิ์ หรือประสูติจากเจ้านายชั้นอื่น ๆ บรรดาพระมารดาทรงพระยศเป็น
เจ้าฟ้าหรือเป็นเจ้าฟ้าทงอุกโศภักษ์ ในประเทศสยาม) พระนางเจ้าทรงทราบข่าวสิ้นพระ
ชนม์แห่งเจ้าฟ้าพระราชโอรส จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอัครมเหสี
พร้อมกันทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายมหัทศมณิกันต์แก่พระสังฆพุทธชินโรตบรรดามาชุมนุม
และทรงไปรยทานบรรจุนเงินตราสยามในสมณนาวพระราชทาน แต่บรมวงศานุวงศ์และ
ข้าราชการทั้งฝ่ายในฝ่ายหน้า บรรดาเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเวลาทรงบำเพ็ญ
ทักษิณาทานทุกคืนนี้ การเช่นนั้นเป็นประเพณีการพระศัพ สมเด็จพระราชโอรสเจ้าฟ้า (คือ
มาออกพระนามว่า เจ้าฟ้าไสมันต์) พระโอรสของสมเด็จพระนางเจ้า แม่มพระชนม์อยู่
เพียงชั่วสามนาฬิกาถึงคงได้ทรงรับเกียรติยศสมเด็จพระอริยวงศะ

ตั้งแต่วันที่ ๒๘ และ ๓๐ ถึงห้าคมมา พระอาการสมเด็จพระอัครมเหสีก็ทรุดลง
พระอาเจียนเป็นน้ำคาวเขียวและตั้งเหลือง ซึ่งแพทย์หัดวงว่าเพราะนำพระคัมภีร์กับตั้งอื่นใน
พระอินตะอนพักการนหนตงไหล ไข้ซึ่งเคยทรงจับหนักตั้งระท้านรุนแรงมากจน จนพระเทพจร
เตนรุกเร่งถมาก หมอบริดเดจึงกราบทูลอุทธรณ์ต่อองค์สมเด็จพระนางเจ้าเอง และพระ
บรมวงศานุวงศ์ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ขอให้เชิญเสด็จพระนางออกพ้นจากการบรรทมเพลิง

อย่างธรรมเนียมไทย ให้หมอบได้ถวายอภิบาลอย่างฝรั่งเต็มที่ตามพอใจทุกประการเถิด
ก็ได้พระอนุญาตตามปรารถนา เมื่อถวายอภิบาลอย่างฝรั่งเต็มที่ในชั้นแรก พระอาการ
ล้มเจ็บพระนางเจ้าคุณหม่อมจะค่อยทุเลาขึ้น โดยหยุดทรงคตั้นเหียนและไม่ทรงพระอาเจียน
ทรงไขก้นไม่ทรงจับ แต่ยังไม่ค่อยใคร่ได้ ทั้งยังทรงอ่อนเพลียเป็นกำลัง

ปรากฏพระอาการดีขึ้นเป็นลำดับ จนถึงวันที่ ๓๓ กันยายน ทรงพระโคผละขึ้นที่
พระบาทและพระอดิศาธารอาการปรากฏแก่แพทย์หลวงและพระญาติพระมิตรข้าหลวง ต่าง
พากันตระหนกตกใจ ปรีักษากันตกตงขอให้ส่งให้แพทย์หลวงถวายอภิบาลอย่างไทยอีก
พูดตามจริง องค์สมเด็จพระนางเจ้าเอง ก็ทรงดำนึ้ก็มีพอพระทัย ด้วยมีทรงไว้พระหฤทัย
และมีทรงเชื่อมทรงโปรดหมอบ ค. บ. บรดเตเต้เต้เต้ ด้วยเป็นฝรั่งทรงเห็นว่าเป็นแขกบ้าน
ค่านเมือง ทรงหวงถวายอภิบาลอย่างฝรั่งซึ่งถวายพระโอดล้มหทัยคตั้นราตงในน้ำได้เพียง ๓ หรือ
๒ ผดองพระหัตถ์เท่านั้น ให้ได้ค่อยน้อยๆ ทั้งถ้อยคำของหมอบฝรั่งคนนั้น หรือคนไทยที่เชื่อ
ถ้อยหมอบ ก็จวนจะไม่น่าให้เชื่อได้เต้เต้เต้ ด้วยหมอบรับว่ายังไม่เคยมีตัวอย่างคนไข้ที่ไหน
ที่หมอบเคยรักษามอาการเหมือนองค์พระนางเลยแต่ตั้งกรายเต้เต้

เมื่อกลับให้แพทย์ไทยถวายอภิบาลอย่างไทยได้ตั้งสามวัน พระอาการพระนาง
จะค่อยทุเลาขึ้นหม่อมจะห้ามมิได้ มีแต่ทรุดหนักตง ทั้งไม่มีหมอบหลวงผู้ใดกล้ากราบ
บังคมทูล พระกรุณายินยอมรับแก้ไขให้ทรงพระดำราญขึ้นได้ เหตุฉนั้นจึงรับสั่งให้หาหมอบ
บัดดีแตกตบมาถวายอภิบาลอีกตั้งเดิม พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้วิธีรักษา
สุดแต่ใจ เมื่อเวลาแพทย์สยามถวายอภิบาลนั้น พระอาเจียนดำ คตั้นเหียนและคตั้นเขี้ยว
ก็ยังมีอยู่เรื่อยไป ทั้งยกเสียดในพระอุระประเทศก็ซ้ำแทรกมา วันหนึ่งๆ เป็นตง ๗ หรือ
๘ ครั้ง

ตั้งแต่ให้หมอบบัดดีแตกตบถวายอภิบาลใหม่อย่างตติฝรั่งอย่างใหม่ (เลิกใช้ตติ
อย่างเก่าที่หมอบเคยใช้มานาน) ถึงวันที่ ๓๖ กันยายน คุณหม่อมล้มเจ็บพระนางเจ้าทรง
พระทุเลาขึ้นเล็กน้อย ด้วยมีใคร่จะทรงพระอาเจียนเป็นดำคตั้นเหียนและคตั้นเขี้ยว ซึ่งคาด
กันว่าน่าพระคตั้นเหียนตงในพระอุระเนื่องๆ ทั้งพระอาการที่ทรงคตั้นเหียนคตั้นเขี้ยว

ด้วยเสียดแทงราวในพระทรงก็ห่างแฉะน้อยกว่าวันก่อน ๆ พระใช้ก็ตั้งบแปดกกว่าแพทย์
หตวงยังรักษาอยู่ แต่ยังทรงอ่อนเพลียและการทรงปฏิเสหมีเสวยพระอาหารก็ยังคงอยู่
เพราะยังทรงพระอาเจียนอยู่เหมือนทุก ๆ วัน ด้วยยังไม่เคยมีวันที่ไม่ทรงพระอาเจียนเลย
แม้จะถวายพระโอสถไทยฝรั่งนานไหน ๆ ก็ระงับขาดมิได้เสียทั้งนั้น

เวลาดังงไปน้อยราตรี หมอบรดเล็กไม่สามารภจะบรรเทาพระอาเจียนให้น้อยลง
ได้ ซ้ำกลับบ่อย ๆ หนักจน พ้นพระอาการออกน้าสะทก ด้วยพระฉวีที่พระพักตร์และ
พระองค์ก็เหลืองแดงเห็นถนัด เหตุฉนั้นจึงต้องปล่อยให้หมอหตวงฝ้ายไทยถวายอภิบาล
ต่อไปอีกดั่งเดิม แต่แพทย์หตวงทั้งนั้นไม่มีใครกล้ารับที่จะฉลองพระเดชพระคุณแก้ไขให้
หายหรือแม้จะให้บรรเทาได้ไหว โดยหมอดวิชาและสติปัญญาจะประกอบพระโอสถ เหตุ
ฉนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ป่าวร้องประกาศจะพระราชทานบำเหน็จเงินตรา
๒ ทาบ หากผู้ใดสามารภแก้ไขให้พระอักรมเหตที่ทรงพิศวาสพันมรณามัยพินาศกดับคั้น
ทรงพระสบายปรกติดั่งเดิมได้

จำเดิมแต่พระอาการทรุดหนักถึงในมือหมอบรดเทพจรก็เร็วทวชน ถึง ณ
วันที่ ๒๗ กันยายน จับเพื่อนพระสดี เพราะเมื่อวันประกาศป่าวร้องไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ตัง
บำเหน็จพระราชทาน ๒ ทาบ ถ้าผู้ใดแก้ไขสมเด็จพระอักรมเหตให้พ้นจากพระโรคาพาช
เป็นปรกติได้นั้น มีหมอเฒ่าไทยเสดยศักกิดผู้หนึ่งเข้ามาอาสาฉฉลองพระเดชพระคุณ ด้วย
ยาศักกิดตั้งจนสุดกำลัง แต่ขอตรวจพระอาการก่อน ก็ได้พระบรมราชานุญาตให้เข้าเฝ้า
และตรวจตรา แต่หมอเฒ่าเข้าใจพระโรคผิด อ้างว่า พระโรคพระอักรมเหตมากมาย
ไปนั้น เพราะรักษาคิดคัมภีร์แพทย์ภาคครรรักษา โดยพระนางบรมทมเพลิงน้อยเวदानัก
หมอเฒ่าสมัภจะรักษาด้วยยาศักกิดตั้งให้หายเป็นปลิดทิ้งจงได้ ฉายฉนั้นนคงของ
หมอเฒ่าฉนั้น เป็นที่เชอถอกนทวไปในพระญาคิงศาข้าหตวง การที่อนุญาตให้ถวยาอภิบาล
ก็เป็นสัดหนันทานุญาต ฉนแม้พระบาทสมเด็จพะบรมราชสวามี ก็ทรงพระราชานุมัติ
อำนวยการ ฉแต่เมื่อสมเด็จพะนางเจ้าได้เสวยพระโอสถซึ่งหมอเฒ่าตั้งถวาย ๓ หรือ ๔

ฉลองพระหัตถ์ได้สัก ๒ หรือ ๓ ชั่วโมง ก็เกิดพระอาการทรงเพื่อนพระสติ จนครวัธให้ถูก
ต้องเหมือนแต่ก่อนมิได้ ข้าทรงพระกันแดง และตั้งพระสุรเดียงคังเมตอไมตไปต่าง ๆ
นานา เมื่อปรากฏดังนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเอง ครวัธให้หม่อมเจ้าผู้เซธา หยุค
ถวายพระโอสถทันที และรับสั่งให้หาหมอบรัดเกล้ามาถวายอภิบาลอีก หมอฝรั่งอุคส์ห้า
คังใจสนองพระเศรพระคุณแก้ไขจนดับปัญหาและความรู้ทราบสุดพระชีวิต แม้พระอาการ
ปรากฏเป็นอดีตสารอาดัญมรณะก็มีพักย่อย

เมื่อกลับถวายพระโอสถอย่างฝรั่งใหม่ ก็ประทับประคองพระอาการให้ยังชิวชน
ได้บ้างเพียงบางอย่างเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พระนิพนธ์เนตรสมเด็จพระนางเจ้าหัตถ์นิตอย่างน่า
ประหลาดเหมือนจะเชื่อมซึม ไม่เสวยทั้งพระโอสถและพระอาการชูพระกำดั่ง ถึงขณะนั้น
ดังเกิดได้ตระหนักแล้วว่า มีพระยอกภายใน ซึ่งน่าจะได้เป็นก่อนทรงพระครรภ์ พิษพระ
ยอกชานไปในพระกรัษกาย แต่โดยอำนาจแก้ไขประคองประคองหยาดนัย พระนางกลับ
คืนสมประฤดี รุ้งกพระองค์ได้ดั่งเดิม แต่หมอดพระกำดั่งจนวันที่ ๖ ตุลาคม ในระหว่างนี้
พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและพระญาติวงศ์ พร้อมกันจัดผ้าไตรไทยธรรมมาถวาย
พระนาง ทั้งทูลแนะนำให้ทรงบำเพ็ญพระกุศลอด่านทานถวายไตรจิวรแต่พระสงฆ์เจ้าทรง
ดับสุคติขรรโมวาทจากพระราชาคณะผู้ใหญ่ตามจารีตพุทธศาสนิกชนปางมรณาตั้งญัตถ์
ด้วยพระนางทรงศึกษาเต็มใส่ในพระศรีรัตนตรัยอย่าง มั่นคงมาช้านานแล้วจน มั่ง พระจิต
สมเด็จพระนางเจ้าอุคส์ห้าทรงกระทำตามโองาทที่ทูลถวาย ทรงถวายไตร ฯลฯ แต่พระสงฆ์
เจ้าหลายร้อยรูป ทั้งตั้งพระฤทัยรับฟังพระธรรมเทศนา และดำรยายพระพุทธมนตร์
ทั้งเพดากำดั่งทรงระทมทุกขเวทนา ด้วยทรงพระอาเจียนเป็นต้น เป็นครั้งเป็นคราวมาทุกวัน
ข้าพระกำดั่งกมแต่ถอยตงทุกที่

ครนถึงวันที่ ๖ ตุลาคม มีพยานปรากฏว่า พระยอกภายในแตกมีพระบุพโพออก
แต่นั้นมา พระอาการก็ทรุดลงรวดเร็วอย่างน่าใจหาย ภายใน ๓ วันเท่านั้น แดสมเด็จพระ
พระนางเจ้าพระอัครมเหสีทรงหายพระทัยครั้งสุดท้าย ในวันที่ ๓๐ ตุลาคม พุทธศก ๒๓๘๕

เพลา ๖ นาฬิกาตึงเที่ยง ได้ยงโคกาศยอาตุรภาพริเทวะนาการแห่งพระประยูรวงศา
ข้าหลวงในราชสำนักขณะนั้นตั้งสำรับนั้น นำอเนกอนาถยั้งนัก

ได้ทรงพระศัพพะนางเจ้า และทรงเครื่องขัตติยมราภรณ์คู่กตัม ตามพระราช
ประเพณี พระอัครมเหสีอันสูงศักดิ์ สัมพระเกียรติยศอย่างเต็มที่ ห่อด้วยกัปปาดีกะ
เค็ดพัตร์หลายชั้น แล้วเชิญลงพระดงทอง และสร่วมพระชฎาภษตรียเหนือพระศรีโรเพศ
ประกอบพระโกศทอง แห่งจากพระตำหนักพระอัครมเหสีในราตรีนั้น ผู้พระที่นั่งคฤศิตมหา
ปราสาท ในพระบรมมหาราชวังประดิษฐานไว้เหนือพระแท่นแว่นฟ้า ครบที่ตึงพระบรมศัพ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประดิษฐานอยู่ไต่รวรัตนมาศ คือ แต่เดือนเมษายน
พุทธศักราช ๒๓๘๕ จนกระทั่งเดือนพฤษภาคม ศักราช พระศัพพะสมเด็จพระนางเจ้าพระอัครมเหสี
พระองค์นี้ ก็ประดิษฐานไว้โดยมหัศจรรย์ด้วยพระเกียรติยศอย่างสูง ประดับรอบล้อมไปด้วย
สร่วมตั้งอลงกตทั้งปวง บรรดาเฉลิมพระอิสริยยศจนกว่าจะได้พระราชทานเพลิง ซึ่งคงจะ
กินเวถาราว ๔ หรือ ๕ เดือน ด้วยการสร้างพระเมรุ และประกอบการพระราชพิธีสมพระ
อิสริยยศศักดิ์ บางที่จะศกราวเดือนมีนาคมศักราชนี้ หรือเดือนเมษายนศักราชหน้า (๑๘มีนาคม ๒๓๘๖)

สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระอัครมเหสี ผู้ทรงพระคุณธรรมอัน
ประเสริฐพระองค์นี้ เป็นพระราชบุตรีบุญธรรมที่ทรงพิศวาดอย่างยิ่งยวดของพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มาแต่ยังทรงพระเยาว์ และเดือนพระอิสริยยศในราชตระกูล
สูงชันจนพระชันษา ๓๓ ปี ทรงดำรงศักดิ์สูงสุดเสมอเจ้าฟ้าพระราชธิดาฝ่ายใน และได้เป็น
พระอัครมเหสีคู่พิศวาดของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระเจ้าแผ่นดินสยาม มาแต่เมื่อเริ่มคริสต์ศักราชศักราชนี้ ทรงพระดำราญพระชนม์ชีพร่วม
ต้นนิวาถกับพระบาทสมเด็จพระบรมราชธวามิ โดยถูกต้องขัตติยนิติราชประเพณีผู้เป็น
มหากษัตริราชธวามิ ดำรงพระอิสริยยศศักดิ์อย่างสูงสุด โดยเกษมสวัสดิ์มาได้เพียง
๗ เดือน คือแต่เดือนมกราคมถึงปลายเดือนกรกฎาคม แต่จำเดิมแต่วันที่ ๓๐ สิงหาคม
จนวันที่ ๓๐ ตุลาคม รวม ๒ เดือน หรือ ๖๒ วัน พระนางทรงพระประชวร เมื่อฉะนี้

พระนางทรงดำรงพระอิสริยยศกตเป็นพระอัครมเหสีอยู่เพียง ๘ เดือน และเศษอีกน้อยวันเท่า
นั้น โดยเหตุที่พระนางมาสู่สวรรคตเสียด้วยอุบัติเหตุ แต่ในเวดากำดังทรงพระวัยเป็นยุพดี
กษัตริย์ทรงทรงพระคุณสมบัติสมควรเคารพนับถืออย่างยิ่งยวด และยังมีทางจะทรงพระเจริญ
รุ่งเรืองสืบไปภายหน้า เริ่มแต่ได้เสด็จสำเร็จอย่างเต็มเปี่ยมมาได้เพียงเวदानั้น พระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และท่านผู้อื่นๆ อีกเป็นอันมาก ไซ้แต่ในกรุงสยาม แต่ยังคงตาม
ไปถึงอเนกนิกรมนุษย์ในแคว้นแคว้นชาวเมืองต่างประเทศด้วย

เมื่อพระอัครมเหสีสวรรคตแล้ว บรรดาแพทย์ ไทย จีน และอเมริกัน ดงความเห็น
กันว่าเหตุอันน่าเศร้าอย่างนี้ ที่จะรู้หรือจะเชื่อว่า มนต์พระโรคซึ่งยากที่จะบำบัดอย่างยิ่ง
และในที่สุดถึงทำลายพระชีวิตอันมีค่าสูงส่ง แห่งสมเด็จพระนางเจ้าพระอัครมเหสี ได้เกิด
ขึ้นโดยดั่งๆ มาแต่ก่อนราชาภิเษกสมรสกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นแล้ว ด้วย
พระนางทรงอวยพระองค์คณิศรรมदानารซึ่งม้วยเสด็จมอพระนาง และกตบชูปพระกายตงทันที
ทั้งทรงพระภาดะด้วยแต่พระปฐมอาการประชวรของพระนางนั้น ภายหลังจากปรากฏขึ้น
แคว้นที่ ๒๕ มิถุนายนนี้ ดังกล่าวแล้วข้างต้น

โดยเหตุสมเด็จพระนางเจ้าพระอัครมเหสีพระองค์นี้ แต่เบองหลังเป็นหม่อมเจ้า
กำพร้าพระบิดา และได้มาเป็นพระราชบุตรีบุญธรรมของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไทยโดยเดช
พระมหากษัตริย์คุณ พระนางจึงเป็นผู้รับมรดก ทั้งดีวิญญาณกทรพย์ และอวิญญาณก-
ทรพย์ บรรดาเป็นของพระบิดา และพระเจ้าน้า ถึงกับคนพระนางห้ามพระภาดา หรือพระ
ภคินี ร่วมหรือต่างพระชนนีองค์ใดองค์หนึ่งอีกไม่ เพราะพระนางทรงเป็นพระธิดาโทน
ของพระชนกของพระนาง จึงกับคนห้ามควดทายาทผู้รับพระมรดกไม่ บรรดาทรพย์ศฤงคาร
ของพระนางทั้งต้น รวมทั้งควดเงินครากมากทงเงินขนประจำปี หรือพระสมบัติส่วนพระองค์
หนักจาจะคองตงเข้าพระคตงหลดง เมื่อเสด็จงานพระเมรุพระราชทานเพลิงแล้วตามอย่าง
ธรรมเนียม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ได้คกตงพระราชหฤทัยว่า พระสมบัติของพระนาง
ส่วนหนึ่งเป็นจำนวนเงินมาก จะได้จ่ายเพื่อเพิ่มพูนทักษิณกุศล บุรณะตั้งฆาวาสของพระ

บิดา (บางที่จะเป็นวัตรราชนัคตาอุทิศถวาย) และของพระเจ้าบ้ำของสมเด็จพระนางเจ้า (คือวัดเทพธิดา) แต่อีกส่วนหนึ่งจะได้ย้ายสร้างพระอารามใหม่ ที่เขตกำแพงเมืองใหม่ แห่งพระมหานครนี้ในพระนามาธิไชยของพระนางว่า “ วัดโสมนัสวิหาร ” และที่เหนือนอก นั้น จะได้ย้ายบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามอันจำเป็นต้องช่วยเหลือ เพื่อสาธารณประโยชน์ แห่งพระมหานคร

อนึ่ง เพราะมีคนท่พระนางทรงรู้จักมักคุ้นอยู่มากแทบจะทุกหัวเมืองในสยามราชอาณาจักรและเมืองใกล้เคียง ยังมีแม่บางท่านในเมืองต่างประเทศ คือ จีน แยก ซวา เป็นต้น บรรดาเป็นพระสหายสนิทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ยอมเป็นพระมิตรของพระนางด้วย เพราะภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เหตุฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จดหมายเหตุพระอาการทรงพระประชวรและส่วรรคต แห่งสมเด็จพระอัครมเหสีนั้นเป็นภาษาดสยาม สำหรับประกาศให้ทราบทั่วพระราชอาณาจักรสยาม รัฐมณฑล และเมืองใกล้เคียงทุกทิศานุทิศ ทั้งให้แปลเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อได้พิมพ์ส่งไปให้ทราบพระประวัติดังพระอัครมเหสีแต่ต้นจนส่วรรคต แก่พระสหายของพระนางที่เป็นชาวอังกฤษ ฯลฯ จะได้ทราบแน่ ถึงเรื่องพระนางโดยมิพ้กต้องสืบสวน และเข้าใจไปต่าง ๆ.